

На рэчцы

(Урывак з паэмы «Новая зямля»)

Ніхто з дамашніх не згадае,
Чым рэчка Костуся займае,
Якая іх звязала сіла
І чым яна так хлопцу міла.
Бывала, толькі чуць разднее,
Чуць трошкі ў лесе пасвятлее,
Глядзіш — на рэчку ён шыбуе
І лёд сякеркаю мацуе¹,
То падбяжыць і скаўзанецца,
І сам сабе ён засмяецца;
То спыніць крок, замрэ, застыне —
Такая радасць тут хлапчыне!
Лядок закохкае, угнецца
І вось-вось зломіцца, здаецца,
Але нястрашны і знаёмы
Для хлопца гэтыя надломы,
Палоскі-стрэлы гаваркія,
І моцны скрэпы ледзяныя.

Марозік крэпіць, лёд таўшчэе,
І рэчка вольная нямее,
Да дна вадзіца вымярзае
І ходу, бедная, не мае,
І цесна там ёй, і няміла
Яе халодная магіла.
Але дарма: жывую сілу
Не запраторыш ты ў магілу,

¹ *Мацава́ць* — правяраць моц, трываласць.

Мароз бязжаласны і люты!
Хоць ты звязаў і крэпка путы,
Скаваў і рэчкі, і азёры
І ўсё заціснуў пад запоры,
Разлёгшысь лёдам і снягамі
Над чыстым полем і лугамі,
Ды ты жыцця, брат, не здалееш,
Як ты ні дурыш, ні шалееш.
Глядзі — скрозь ковы ледзяныя
Сачацца кропелькі жывыя,
Дарогу новую шукаюць
І лёд вадою заліваюць.
І праўда: рэчачка-крынічка
Хаця і мелка, невялічка,
Але такую сілу мае,
Што лёд угору падымае
І ломіць глызу¹, як націну².

¹ Глы́за — ледзяная глыба.

² Наці́на — кволая, нетрывалая расліна.

— Гэ, брэшаш ты, мароз, не згіну
Я пад карою ледзяною,
Пабарукаемся з табою! —
Як бы гаворыць смела, гулка
Марозу бойкая рачулка.
І між марозам і вадою
На гэтай рэчачцы зімою
Такія справы вынікаюць,
Што надта Костуся займаюць.
Калі на рэчку ён ні прыйдзе,
Глядзіць — штось новае там выйдзе:
То лёд, уздуўшыся гарбамі,
Бубніць, як бубен, пад нагамі,
То ападзе наніз, угнецца,
На дно пластамі пакладзецца.

<...>

І вось надарыцца часамі
Мароз над усімі маразамі;
Ідзе сярдзіта, пагражае,
Па даху гонтамі¹ страляе;
У завітушках дым бялявы
Нясе, як воблак кучаравы,
І потым з ім набок рванецца,
Бы пісар-вухар расчаркнецца.
А як вакенцы размалюе
І розных дзіваў там намосціць,
Яму аматар² пазайздросціць,
І прад марозам ён спасуе.

¹ *Гонты* — невялікія дошчачкі для пакрыцця даху дома.

² *Аматар* — тут: мастак.

Мароз — штукар¹ і жарты любіць,
Не раз, штукуючы, загубіць
Таго, хто ў рукі пападзецца,
Яшчэ над бедным насмяецца:
«Прыляж, бядача, ты з дарогі —
Няблізкі хатнія парогі, —
Мароз дарожным падпявае, —
Лажысь — пасцелька пухавая
І ўся агеньчыкамі ззяе!
Засні, сагрэйся, мой пахілы,
Пакуль табе прыбудуць сілы,
А я салодкі сон навею
І гожай казкаю сагрэю».
І хто паддасца нагаворам,
Засне навекі над прасторам
Халодных зор, снягоў глыбокіх,
Сярод дарожак адзінокіх.

¹ Штука́р — фокуснік, выдумшчык, жартаўнік.

Мароз — мастак і, пыху поўны,
Узносіць слуп на неба роўны,
Высокі, вогненны, крываваы!
Той слуп — і страшны, і цікавы —
Гарыць злавесна, увесь чырвоны,
Мароз на небе ставіць троны.
Вянцы на месяц ускладае,
Па снезе зоркі рассыпае,
І так прыгожа, так старанна
Бярозе белай тчэ ўбранне,
Бы той дзяўчыне пад вянчанне.
І як з-за лесу сонца ўстане
І на бярозу тую гляне,
Засвецяць у інеі праменні,
Як найдарожшыя каменні.

Мароз — паважны. Як вяльможа,
Знасіць свавольніцтва не можа,
І на той час, як ён пануе,
Па небе хмарка не вандруе,
І ўсе стварэнні занямеюць,
І патыхаць вятры не смеюць,
Ўсё ціха, мёртва, нерухома.
Сядзіць звяр'ё між буралому
І знаку жыцця не пакажуць.
Вароны дзюбы не развяжуць.
Ўсе нахахорацца, ні зыку¹ —
Уладарства холаду вяліка.

¹ Зык — рэзкі, адрывісты гук; выкрык.

І верабей з усёй раднёю
Не шкне¹, схаваўшысь пад страхою.
Адзін мароз адно ўладае,
На ўсё ён рукі накладае,
Усё гне халоднаю нагою;
І лес пад сіняю смугою
Застыў, стаіць, як амярцвелы,
Башлык надзеўшы чысты, белы.
І толькі ён, мароз заўзяты,
Мароз занадта зухаваты²,
Адзін па лесе пахаджае,
Бо роўных ён сабе не мае.

Ужо Костусь двойчы неўзаметкі
Саскокваў з печы на разведкі,
У вокны доўга прыглядаўся,
У малюнкi так ён углыбляўся,
Што ў іншы свет перабіраўся.
На шыбе ўсё: снапкі ржаныя,
Чароты³ хвацкія, буйныя,
І розных красак, траў нямала.
У душу летам патыхала.
А з ім і вобразы другія
Уставалі, сэрцу дарагія.
Вось тут лясок, вось крыж пахілы,
Як вартаўнік чыёй магілы,
На ціхай горцы пахіліўся,
Бы аб пакойніку маліўся;

¹ *Не шкне* — сцішыўся, не падае голасу.

² *Зухаваты* — бойкі, удалы, малайцаваты, хваткі.

³ *Чарот* — высокая травяністая расліна, якая сустракаецца на балотах і ў вадаёмах.

Там нібы рэчачка цікава
Звілася ў вербах кучаравых...
Усё так павабна, так прыгожа,
І так на праўду ўсё пахожа,
Што хлопец сам не памятае,
Дзе ён і што ён разглядае.
— Не стой ты, хлопец, пры аконцы:
З акна, як з зяўры¹, дзьме бясконца!
Зноў будзеш кашляць, — кажа маці.
А хлопцу ўжо абрыдла ў хаце.
Ніяк блазноце² не сядзіцца,
На рэчцы хоча апыніцца.
<...>

Кастусь у запечку стхарыўся³,
Абуцца ў лапці прымудрыўся,
А ў лапцях вушкі скураныя
Былі ўжо досыць пажылыя;
Цішком сабраўся, апрануўся
Ды ў лес з сякеркаю кульнуўся.
А лес, як добры той знаёмы,
Стаіць збялелы, нерухомы
Абапал рэчачкі сцяною,
Над ёю сплёўшыся страхою,
Далёка кінуўшы галінкі;
А маладзенькія ялінкі
Пад белым пухам чуць заметны;

¹ *Зяўра* — пашча (у звера).

² *Блазнота* — тут: легкадумны, безразважны чалавек, які цікавіцца толькі гульнямі і забавамі.

³ *Стхарыцца* — прытаіцца, як тхор; сцішыцца, каб не прыцягваць да сябе ўвагі.

Яны так мілы, так прыветны,
Бы тыя красачкі-дзяўчаткі,
Надзеўшы гожыя апраткі.
Затое ж хвоечкі малыя
Стаяць, як сіраты якія,
Ад снегу выгнуўшысь дугою,
На дол прыпаўшы галавою.
«Пагнуў вас снег, мае хваінкі.
Эх вы, гаротныя націнкі!» —
Над імі Костусь разважае,
І жаласць хлопца пашыбае¹.
І ён да хвоек падб'ягае.
Сняжок з іх ціха атрасае —
І хвойкі зразу ажываюць,
Угару макушы падымаюць,
Спярга павольна, бы баяцца,
А потым пойдучь разгінацца.
А хлопчык рады і смяецца,
Стаіць з мінуту, не схіснецца,
Аддаўшысь нейкім думкам-марам,
Аж б'ецца сэрца яго жарам.
Але пара, пара за дзела!
І ён на рэчку сходзіць смела.
Замерла рэчка між лясамі,
Бярозы голымі сукамі
Спляліся з вольхамі над ёю;
Яліны цёмнай чарадою
Навіслі густа шалашамі.

¹ *Пашыба́ць* — прабіраць, пранізваць, працінаць.

А вось старая дзеравяка
Упала ў рэчку, небарака:
Відаць, што бура палажыла
І мост жывы з яе зрабіла.
<...>
І вось тут Костусь прыпыніўся,
На лёд глядзіць, штось разважае
І ў ход тапорык свой пускае.
Лядок закашляў, заіскрыўся,
На срэбра-друзачкі¹ пабіўся;
Ляцяць крупінкі ледзяныя,
Бы ўлетку пырскі дажджавыя,
І чуць апошні лёд зламаўся,
З зямлі клубок вады падняўся
І з шумам коціць поўзверх лёду,
Пачуўшы волечку-свабоду,
Усё большы, большы круг займае...
Але што гэта так спявае?
Адкуль тут музыка нясецца?
Чыя тут песня ў душу льецца?
<...>

Расце, гарыць душа дзяціна
І ўсё на свеце забывае,
І шчасце, радасць спажывае.
І хоць дазнаўся ён прычыны,
Адкуль той звон і спеў птушыны,
Але як стане прыслухацца,
Пачне сапраўды сумнявацца,

¹ *Дру́зачка* — маленькі асколачак чаго-небудзь разбітага.

Што гэта іней так з вадою
Вядзе размову тут зімою.
Дык вось чым рэчка хлопцу міла,
Чым так яго прываражыла!

1. Чым захапляе зімовая рэчка Костуся?
2. Якія справы вынікаюць паміж вадой і марозам на рэчцы?
Растлумачце радкі:

*Але дарма: жывую сілу
Не запраторыш ты ў магілу,
Мароз бязжаласны і люты!*

3. Як паэт малюе мароза над усімі маразамі? Якія чалавечыя рысы прыпісвае яму?
4. Перачытайце апісанне зімовага лесу. Як выглядаюць ялінкі, чым яны ўражваюць хлопчыка?

5. Як вы разумееце паэтычныя радкі:

*У малюнкi так ён углыбляўся,
Што ў iншы свет перабiраўся?*

Што гэта за свет?

Разгледзьце рэпрадукцыю карціны Васіля Пешкуна «Ля крынічкі». На палатне мастака — няскораная марозам жывая крынічка. Параўнайце яе з паэтычным вобразам рэчачкі-крынічкі, створаным Якубам Коласам.

Звярніцеся да рэпрадукцыі карціны Сяргея Давідовіча «Санная дарога» (гл. форзац 2). Велічна і ўпэўнена пачуваюцца ў заснежаным лесе стромкія сосны. Яркі блакіт высокага неба пашырае прастору і надае карціне лёгкасць. Пухнатыя, белыя з пазалотай аблогі ўзмацняюць уражанне казачнасці, чароўнасці. Ці ёсць што агульнае ў карцінах зімовага лесу, створаных мастаком і паэтам? Аргументуйце свой адказ.

Пра параўнанне

Вы пазнаёміліся з творамі Якуба Коласа «Песня ляснога жаваранка» і «На рэчцы». Аўтар з такім замілаваннем, любоўю, захапленнем паказаў непаўторныя карціны прыроды ў розныя поры года, што немагчыма застацца абывакавымі. Апісанне надзвычай прыгожай і мілагучнай песні ляснога жаваранка нас заварожвае. Рэчка, лес, луг, магутны і грозны Мароз — гаспадар зімы — абмаляваны надзвычай выразна, ярка. Карціны закутай лёдам крынічкі, свавольнай і непакорлівай, заснежанага лесу, казачных узораў на вокнах міжволі паўстаюць перад вачыма. Што дапамагло паэту дасягнуць такой нагляднасці, выразнасці ў стварэнні мастацкіх вобразаў, перадачы сваіх пачуццяў? Вы, безумоўна, заўважылі, што ў гэтых творах многа эпітэтаў. Аднак значна дапамагаюць нашаму ўяўленню і параўнанні. Яны адкрываюць нам незнаёмае праз супастаўленне яго са знаёмым прадметам ці з'явай.

Параўнанне — супастаўленне двух прадметаў або дзвюх з'яў на аснове іх падабенства.

Параўнанні звычайна пачынаюцца словамі *як, нібы, як бы, як быццам, падобна да, нібыта*. Прыгадаем радкі:

*А маладзенькія ялінкі
Пад белым пухам чуць заметны;
Яны так мілы, так прыветны,
Бы тыя красачкі-дзяўчаткі,
Надзеўшы гожыя апраткі.
Затое ж хвочкі малыя
Стаяць, як сіраты якія,
Ад снегу выгнуўшысь дугою,
На дол прыпайшы галавою.*

Параўнанні дапамагаюць нам уявіць чароўныя гордыя ялінкі, якія трымаюцца ўпэўнена, нібы дзяўчаткі-красуні ў святочных строях. Надзвычай выразныя і маленькія хвойкі: яны не могуць выбавіцца з-пад снегу і стаяць па-корлівыя, самотныя, як занядбаныя сіроткі, бездапаможна ўгнуўшыся пад цяжкімі гурбамі.

Параўнанні могуць таксама выражацца назоўнікамі ў творным склоне: *песня расплывалася ў майклівым паветры звонам* (гэта значыць, як звон) тонкага дарагога металу; *сілачом* (гэта значыць, як сілач) *стаіць дуб разложысты*.

Параўнанні вылучаюць новыя якасці, рысы, асаблівасці ў звыклым, даўно знаёмым, дапамагаюць пісьменніку стварыць выразную карціну і выявіць сваё бачанне.

1. Што называецца параўнаннем? Знайдзіце ў творы Якуба Коласа «На рэчцы» эпітэты і параўнанні.

2. Намалюйце словамі карціну, якая ўяўляецца вам пасля прачытання ўрыўка з паэмы «Новая зямля». Пры адказе выкарыстайце эпітэты і параўнанні, паэтычныя вобразы з твора.

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ

Лісце

Восень прайшла пералескамі
Па няголеным ржышчы ніў,
Чырвонымі арабескамі¹
Лісце лес ураніў.

¹ *Арабэска* — складаны арнамент з геаметрычных фігур і стылізаваных кветак і лісця, падобны да арабскага ўзору.